

ՌԻՄԱ ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ ՄԻՐՈՒՄՅԱՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

(Մեթոդաբանական տեսանկյուններ)

Հազարամյակների սահմանագծում ընկած արդի ժամանակաշրջանը բնութագրելի է սոցիալական կյանքի բոլոր դրակորումների ճգնաժամով: Վերջինիս հաղթահարման միջոցը աշխարհայացքային փոխակերպությունն է, որի առանցքը պետք է դառնա կրոնի և գիտության պատմամշակութային նշանակության վերահիմաստավորումը: Բանականությունը, որպես կենսագործութեության հիմնական գործոն, «զաղունի բանալին» է ոչ միայն եվրոպական քաղաքակրթության, այլև արևմտյան մշակույթի ներգրածության ոլորտում գտնվող երկրների պատմության: Վերածննդի դարաշրջանի մտածողների նախաձեռնությամբ կրոնին մինչև օրս հատկացվում է «մշակույթի էական բաղադրամաս»-ի անորոշ դերը: Նույն տեսքով այն ներկայացված է նոտովետական տարածության երկրների (այդ թվում նաև Հայաստանի) ազգային վերածննդային ծրագրերում, այնինչ կրոնի մեջ ներդրված է մշակույթի բոլոր ոլորտներն ու մակարդակները ներթափանցող, աշխարհայացքային դիրքորոշում: Այդ հանգամանքն ակնհայտորեն դրակորում է, եթե մշակույթն ընկալվում է որպես իրական, այսինքն՝ օրգանական ամբողջականություն, այլ ոչ որպես աշխարհայացքների՝ փիլիսոփայական, գիտական, կրոնական, գեղագիտական, բարոյագիտական, տարբերակցված և, ըստ էության, ձևական ամբողջականություն: Կրոնական աշխարհայացքի նշված հատկությունը բխում է կրոնի հիմքը ներկայացնող հավատից: Այն մարդու ողջ կենսագործութեությունն ապահովող նրա ոգու ընդունակությունն է՝ բանականության, կամքի և զգացմունքի միասնության մեջ: Դրանով է պայմանավորված այն, որ կրոնը, ի տարբերություն գիտության, իմաստավորում, պահպանում և փոխահղորդում է հոգևոր արժեքներ, որոնք ընկալելի են որպես համապարփակ, հավերժական, իդեալական, այսինքն՝ աստվածային:

Արդի ժամանակաշրջանի ճնորքային հիմքը մշակույթի մեջ բանականության գերիշխանությամբ պայմանավորված աշխարհի կառույցի մարդակենտրոն սկզբունքն է և դրան համապատասխանող՝ մարդու գոյության և պատմության իմաստի ընկալումը: Աշխարհի մարդակենտրոն պատկերը, որտեղ տիրում է ստեղծագործական ուժով օժտված մարդը, աղբյուր հանդիսացավ Վերածննդի մշակույթի սկզբունքի՝ հումանիզմի առաջացման համար: Հումանիզմի իդեալը

ճիշտ (բանական) ընտրություն կատարելու ընդումակ լինելու հետևանքով՝ գործողությունների ազատությամբ օժտված մարդու ընկալումն էր¹: Ռեֆորմացիան փոխակերպեց քրիստոնեական մշակույթը և դրա հիման վրա ստեղծեց մարդու նոր տարատեսակը: Քրիստոնեական հոգևորը դարձավ նոր աշխատանքային էթիկայի և աշխարհի գործնական (բանական) վերափոխման հիմաստային հիմքը²: Բողոքականությունը մերժեց մարդու հոգևոր ազատությունը և միաժամանակ հաստատեց դրա անհրաժեշտությունը գործնական և քաղաքացիական կյանքում, որի հետևանքով ձևավորվեց արևմտաեվրոպական զարգացման հիմքը՝ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները: Հավատի մեկնաբանման և նրա գործնական իրականացման դեկապարման գործում բանականությանը առաջնային դերի շնորհումը Եվրոպայի առջև դրեց գործունեության բոլոր ձևերի ուացիոնալիզացման և նոր ժամանակի զիտության ձևավորման խնդիրը³: Լուսավորությունն, իր ներթիվ, մշակեց մարդու կատարելագործման իր մոդելը՝ քաղաքական և սոցիալական ինստիտուտների «ուացիոնալ» վերափոխման միջոցով, հաշվի առնելով գլխավորապես «զուտ մարդկային բովանդակությունը» մշակույթում, անտեսելով ազգային և կրոնական տարբերությունները:

Այդպես ստեղծվեց արժեքների մի համակարգ, որն օրգանապես մտավ արևմտյան քաղաքակրթության կառուցվածքի մեջ և ժառանգվեց XX դ. կողմից: Վերջինիս գլխավոր արժեքը համախացավ սոցիալական կեցության պրոցեսների համապարփակ տեխնոլոգիաների ստեղծման և զարգացման ձգտումը, որի հետևանքով մերժվեց կեցության և մարդու սկիզբների հավերժական խնդիրների առաջնային դերը ինչպես համամարդկային արժեքների, այնպես է ճանաչողության ոլրումներում: Արդյունքը եղավ այն, որ խախտվեց մշակույթի ամբողջականությունը, և կտրվեց կյանքի բնական հիմքերի հետ մարդու օրգանական կապը: Ստեղծվեց, այսպես կոչված, «օտարման իրավիճակ»⁴, ինչը վկայում է, որ մարդը շեղվել է իր կեցության ճշմարիտ նպատակից, այսինքն, որ մարդը (և մարդկությունը) հոգևոր ճգնաժամի մեջ է գտնվում:

Նոր աշխարհայացքային դիրքորոշումը պետք է իր մեջ համադրի մարդկային ոգու բոլոր դրսնորությունը (բանականությունը, կամքը, զգացմունքը) և ուղղված լինի հոգևոր այդ ճգնաժամի հաղթահարմանը: Նման հարցադրումը հանգեցնում է

¹Տե՛ս Լիւմով Ի., Искусство Западной Европы. М., 1976, с. 128.

²Տե՛ս Վեբեր Մ., Протестантская этика и дух капитализма.— Избранные произведения. М. 1990, с. 136-208. Соловьев Э. Ю., Время и дело Мартина Лютера.— Соловьев Э. Ю., Прошлое толкует нас. М., 1991, с. 90, 116-119, 122-124.

³Տե՛ս Կօսարեվա Լ. С., Социокультурный генезис науки Нового времени. М., 1989, с. 36-37, 45-46, 55-56.

⁴Տե՛ս Փրոմմ Է., Бегство от свободы. М., 1990, с. 9; Տիլլիխ Պ. Мужество быть. — Социально-политическое измерение христианства. Избранные теологические тексты XX века. М., 1994, с. 132; Сорокин П., Кризис нашего времени.— Человек, цивилизация, общество. М., 1992, с. 427.

կրոնի և գիտության համադրման հնարավորության գիտակցմանը: Այդ հանգամանքը մեծավ վասամբ բացատրվում է բանականության միակողմանիությամբ, հիասթափությամբ գիտա-տեխնիկական առաջընթացի և հումանիզմի և բարոյականության սկզբունքներին հակասող՝ մարդկային բանականության հվաճունների մեջ⁵: Հնդումելով Աշված հանգամանքների կարևորությունը, նշեմ նաև, որ այսօր ավելի քան երբեմն ակնհայտ է դարձել աշխարհայացքային հարցերի մեկնաբանման մեջ գիտության պահանջական ձևի անկարողությունը և ավելին՝ նրա սկզբունքային սպառումը:

Բանն այն է, որ գիտության միջոցներով (ուսցիոնալ ճանապարհով) անհնարին է լուծել աշխարհի սկիզբների խնդիրը, հիմնավորել նրա ծագման և կառուցման (կարգավորվածության, ներդաշնակության, բազմազանության, նպատակահարմարավետության և այլն) հարցերը: Աշխարհի ճանաչողությունն ու իմաստավորումը գիտնականի համար հնարավոր է դառնում այն դեպքում միայն, եթե նա «հավատում է» աշխարհի գոյությանը, և այդ հավատը նրան ներշնչում է կրոնը: Կրոնի նկատմամբ նման վերաբերումունք ունեցել են հատկապես XX դ. խոշորագույն բնագետները՝ Պլանկ, Հայգենբերգ, Պաուլի, Էնշտեն: «Գիտության համար կրոնը նախ և առաջ համեմն է գալիս որպես շրջապատող աշխարհի կայունության, հուսալիության վկայություն: Գիտության նետազոտման առարկան՝ նյութական երկրային աշխարհը, նոր ժամանակում, կարծես, գոյություն ունի աստվածային, տրանսցենդենտ աշխարհին զուգահեռ, գիտնականը միանգամայն կարող էր զբաղվել իր նետազոտություններով՝ առանց մտածելու Աստծու պրարշության խնդիրների, տիեզերքի նպատակների մասին»⁶:

Ուսցիոնալականության իդեալը կամ մտածողության ոճը դուրս է բերվում գիտության արդի փոլում ստեղծվող աշխարհի գիտական պատկերից և արտահայտվում գիտության հայեցակարգի մեջ: Գիտության արդի ըմբռնումը ենթադրում է ճանաչողության մի ձև, որը չի հիմնվում Աստծու (որպես նախասկզբի) գոյության նախադրյալի վրա: Նման ըմբռնումից է բխում մարդու ընկալումը որպես «աշխարհի ինքնանաշնան օրգանի», աշխարհի մասմիկի, որը գիտակցում է ստեղծագործողի իր ները և ձգում վերափոխել աշխարհը: XX դ. աշխարհի գիտական պատկերի ստեղծումը, սակայն, չի նպաստել աշխարհայացքային խնդիրների լուծմանը: Հնդիակառակը, բնության հանդեպ բռնության դրոշի ներքո ուսցիոնալականության իդեալի իրականացման ձգումը բացահայտեց այդ իդեալի հմացաբանական սահմանափակությունը, իսկ սոցիալական հեռանկարների տեսանկյունից՝ նրա վնասակարությունը: Շամաչողության ամբողջական ձևի գիտության ձեռքբերումը հնարավոր է միայն հոգևոր փորձի միջոցով: Դա նշանակում է, որ գիտության

⁵ Филимонов Э. Г., Элбакян Е. С., Религия в системе духовных ценностей современной российской интеллигенции. –Кентавр, 1993, № 5 с. 61.

⁶ Маркова Л. А., Теология в эпоху постмодернизма. - Вопросы философии, 1999, № 2, с. 109.

հիմքում պետք է դրվի նոր՝ իդեալական սկզբունքը, այսինքն՝ համընդհանուր Միրության և Գոյի ինքնարհամաձայնեցվածության սկզբունքը: «Ծշմարիտ գիտելիքը կառուցվում է հասկացությունների և պատկերացուների, այդ թվում նաև տրանսֆինիտ..., որոնք թուլ են տալիս հաջորդաբար և որոշակիորեն...՝ ենթելով եղակետային նախադրյալների նվազագույն թվից, կառուցել, վերահիմաստավորելով տարրեր փիլիսոփայական համակարգերը՝ հնությունից մինչև մեր օրերը, Աշխարհի արդի միասնական ինքնարհամաձայնեցված պատկերը»⁷: Այս կանխադրույթի ձևավորման նախապայմանն են, ի մասնավորի, ֆիզիկայի նորագույն տվյալները, որոնք խորտակում են դասական բնագիտության ողջ սխեման և վկայում, որ Կեցության նախասկիզբը իդեալական է⁸:

Ծանաչողության խնդիրը պետք է հանգի Կեցության գաղտնիքների ըմբռնման, ճշմարտության (միակ և բացարձակ) որումնան՝ կրոնի և գիտության, այսինքն, հայտնության և բանականության օրգանական միասնության հիմքի վրա: Դա կպայմանավորի նաև մադու գոյության և Պատմության իմաստի վերագնահամատումը:

Ժամանակակից տեխնոկրատ հասարակության մեջ մարդն ընկալվում է որպես անհատ, այսինքն՝ իր պահանջմունքները բավարարելու ձգտող մարդ: Ժողովուրդն այս տեսանկյունից ըմբռնելի է որպես անհատների հանրագումար, իսկ սոցիալական շահը՝ որպես անհատական շահների հանրագումար: Պատմությունն այս հարթության վրա ընկալվում է որպես տևող առօրեւություն: Կարծում եմ, որ նման ինքնագիտակցությունն է ծնունդ տվել պյուրականության աշխարհայցքային կոնցեպցիայի գումարիկ ըմբռնմանը: Կարծիքների բազմազանությունը, առանց առանցքային միավորող գաղափարի, անհրաժեշտաբար հանգեցնում է հասարակության քայլայման, ամիշխանության, բարոյականության անկման: Կառուցված լինելով բազմաթիվ անկախ սուբստանցիոնալ սկիզբների գոյության սկզբունքի վրա՝ անձնավորության ազատության բացարձականացման հետ մեկտեղ, պյուրականության կոնցեպցիան առաջացնում է բռնակալություն (ցանկացած գնով ազատության հասնելու ձգտում), որի հակառակ կողմը սոցիալական էնտրոպիան է:

Մարդը, սակայն, նախ և առաջ ոգու կրող է, այսինքն՝ անձնավորություն է: Կենդանական աշխարհում նրա առանձնահատուկ դիրքը բացատրվում է նրա մեջ հոգևոր աշխարհի՝ իդեալական սկզբի առկայությամբ: Հենց այդ հանգամանքն է պայմանավորում «մատերիալիստական» գիտության կողմից շնչված՝ գիտելիքի հումանիտար և բնագիտական ոլորտների տարրերությունը: Մարդու հոգևոր էությունը անձանաշելի է զգայական փորձի և ռացիոնալ մեթոդների օգնությամբ, ուստի և այդ դիրքերից անհնարին է իմաստավորել մարդու գոյության պատճառը,

⁷ Кулаков Ю. И., Синтез науки и религии. - Вопросы философии, 1999, № 2, с. 145.

⁸ Տե՛ս Բախը Վ. Կ., К вопросу о естественно-научном взаимоотношении идеального. – Философские науки, 1992, № 3, с. 148.

իմաստը և նպատակը: Մարդի ունի ինչպես արտաքին (զգայական), այնպես էլ ներքին (հոգևոր) փորձի հնարավորություն: Փորձի երկրորդ տարատեսակը բարձրագույն իրողությամբ Աշխարհի մասին գիտելիքի ու հոգևոր մշակույթի ձևավորման հիմքն է, ինչն արժեքավորում է սերունդների հոգևոր մշակույթի պահպանման և ուսումնասիրման գործնթացը: «Մարդկության արդի հոգևոր ճգնաժամը, ամբողջությամբ առաջ, բացատրվում է նրանվ, որ մարդկությունն արդեն մի քանի սերունդների ընթացքում արհամարհում էր հոգևոր փորձի աղբյուրները..., կուրացած բնագիտության և տեխնիկայի հաջողություններով, անտարերդ դառնալով կյանքի կրոնական խորքերի նկատմամբ, նա վստահել է... զգայական զգացողություններին և դրանցից վերաճող տեսությանը և պրակտիկային»⁹:

Մարդկության ողջ հոգևոր փորձը հիմք է տալիս հաստատելու, որ մարդու ներքին աշխարհի հիմքում ընկած է տրանսցենդենտ, գերզգայական սկզբանը: Դա խոսում է «նատուրալիստական օբյեկտիվության նախապաշարմունքների» հաղթահարման անհրաժեշտության, ինչպես զան այն մտցի հաստատման կարևորության մասին, որ մարդն ավելի խորքային և առաջնային է, քան իր կենարանական-հոգեբանական և պատմամշակութային սկզբները (Հուսեր): Նման մոտեցումը նեթադրում է «հումանիզմ» հասկացության վերահիմնատավորումը, որի բովանդակության մեջ Վերածնունդը ներդրել է մարդու ինքնարավության զաղափարը: Մարդկության հետազո 500-ամյա սոցիալական պրակտիկան ցուց տվեց, որ մարդու՝ նման զնահատումը ոչ միայն նպաստավոր չէր նրա հոգևոր զգացման, այլև ընթակառակ՝ շատ նպաստավոր էր նրա հոգևոր աշխարհի քայլայման համար: Մարդու գոյության իմաստը ֆիզիկական գոյատևումը չէ, իսկ գործելակերպի նորման՝ հարմարումը չէ¹⁰: Հոգևոր էակի՝ մարդու գոյության իմաստը հոգևոր որոնումն է, ստեղծագործությունը, իսկ նպատակը՝ իրեն և աշխարհի կատարելագործումն է: «Տիեզերքն իր գոյաբանական հիմքերի մեջ ստեղծագործական է և նոյն ստեղծագործական պատասխանին է սպասում մարդուց»¹¹: Ստեղծագործության այդ ճանապարհին կարող է հաղթահարվել Մ. Լյութերի ժամանակից մինչև օրս գոյություն ունեցող «տրանսցենդենտ-իմաննենտ» անտինոմիան: Կեցության աղբյուրի հետ մարդու միասնությունը կապահովի մարդու կեցության լրիվությունը, որի հետևանքով էլ ժամանակի կողմից պահանջված մարդու իրա-

⁹ Իլյին Ի. Ա., Ռելիգիօնայ ֆիլոսոփիա. Մ., 1994, ս. 100.

¹⁰ Փիլիսոփայական մարդարավանության մեջ լայն տարածում է ստացել այն տեսակնետը, ըստ որի մարդու մեջ ներդրված են երկու ծրագրեր՝ բնագդային և սոցիալ-մշակութային: Մարդու նզական հատկությունը՝ որպես արարածի, նրա անավարտ լինելն է: Մարդն ընդունակ է հաղթահարել տեսակային իր սահմանափակությունը՝ լինել կենդանի աշխարհի անբաժանելի մասնիկը և միևնույն ժամանակ վեր կանգնել նրամից: Մարդն, այսպիսով, ի տարբերություն կենդանի աշխարհի մուս ներկայացուցչների, ազատ ծրագրով է զորում: Մարդու մեջ շատ բնագդներ բնական են և միաժամանակ տարիմաստորնե անօրգանական:

¹¹ Պանарին Ա. Ս., Ըմցւ իշուրի. - Վոքուս ֆիլոսոփիա, 1999, № 9, ս. 7.

վուճմերն ու ազատությունը կաշխատեն ոչ թե ի վճաս մարդկային (և ազգային) արժանապատվությամբ, այլ ի նպաստ դրան: «Բարձրագույն նպատակների և իդեալների առկայությունն ու բնույթը, ընդհանուր հոգևոր արժեքային դիրքորոշումն առաջնային դեր են կատարում տնտեսական, քաղաքական, սահմանադրական-իրավական ծրագրերի նկատմամբ»¹²:

Նշվածի լույսի տակ հատուկ նշանակություն ու այժմեականություն է ձեռք բերում կրոնական փիլիսոփայությունը, որի մեջ «ի սկզբանէ» իրականացված է բանականության և հայտնության համադրումը: Կրոնի և փիլիսոփայության հարաբերակցությունը վերջինիս կարևորագույն բնութագրումներից է, ինչը պայմանավորված է կրոնի և փիլիսոփայության ծագումնաբանական կապով, դրանց հարատևն գոյակցությամբ, սկսած այն պահից, երբ փիլիսոփայությունը հանդես եկավ որպես գիտակցության և տեսական գործումնեության հատուկ ձև: Կրոնական փիլիսոփայությունը կրոնի և փիլիսոփայության փոխմերգործության արդյունք է, այն առաջանում է փիլիսոփայության կողմից կրոնական գաղափարների և մտակաղապարների ասիմիլացիայի հետևանքով, երբ կրոնական պատկերացումները ձևավորվում են փիլիսոփայական հայեցողությամբ: Կրոնական փիլիսոփայության ելակետը՝ կրոնական աշարհայացքի հիմնական սկզբունքներն են¹³: XIX դ. հայ մտածող Գ. Աշըգյանը հետևյալ բնութագրումն է տվել կրոնական փիլիսոփայությանը. «Եկեղեցական Պատմութիւնը և Քրիստոնէական Աստուծաբանութիւնը իմաստափրութեան ընկերացող ուսումներ են... այն հեղինակներին ընտրելով, առաջնորդ որոյ կրօնական և իմաստափրական վարդապետութեանը հակառակ չելլեր ոչ ուղիղ փիլիսոփայութեան և ոչ ողջամիտ աստուծաբանութեան և յատկապէս ազգային աւանդութեան... ՄԵԿ կողմանէ բանականութեան պատիւը պահենք, միւս կողմանէ ալ Աստծոյ երաշխիքը կամ ճշմարտութեան ծրի պարզեց իմաստուն երկիրածութեամբ մեծարելու»¹⁴:

Փիլիսոփայության նպատակը մարդկային փորձի ողջ բազմազանության հիման վրա Աշխարհի մասին գիտելիքի մշակումն է: Կրոնը մարդկային փորձի հիմնական բաղադրիչներից մենք ենք և, որի շնորհիվ փիլիսոփայությունը ձեռք է բերում ավարտականություն և Տիեզերքի գոյության նվիրական իմաստի բացահայտման հնարավորություն: Կրոնական փիլիսոփայության մեջ համադրվում են մարդու ստեղծագործական ընդունակությունների երկու հիմնական գումարելիներ՝ «Վերացական մտածողության ընդունակությունը և բարձրագույն իրողության կոնկրետ

¹² Шерлаков В. Н., Философия религии и религиозная философия. - Вопросы философии, 1995, № 2, с. 181.

¹³ Տե՛ս Միքումյան Ռ., XIX դարի հայ կրոնական փիլիսոփայության ուսումնամիտության մեթոդաբանական հարցերի մասին.-Հայ իմաստափրությունը հոգևոր մշակութիւն համակարգում, պրակ III, Ե., 1998, էջ 106:

¹⁴ Աշըգյան Գ., Համառու փիլիսոփայութիւն, ի Նիկոմիդիա, 1885, Յառաջարան, էջ VII-VIII:

հայեցողության ընդունակությունը» (Ն. Լոսկի): Մեթոդաբանական տեսանկյունից ինչպես կրոնական, այնպես էլ «գիտական» փիլիսոփայության հիմքում դրված են սոսկ հավատով ընդունված սկզբունքներ: Գիտական փիլիսոփայությունը, սակայն, չի պարզաբանում մարդու համար կենական կարևորություն ունեցող աշխարհայացքային խնդիրները: Դրա մասին է վկայում գոնե մեկ ու կես դարի (սկսած պողիտիվիստներից) փիլիսոփայության պատմությունը: Մինչեւ կրոնական փիլիսոփայությունը ჩենց այդ հարցերին է կոչված պատասխանելու: «Հաւատքը կարևոր ճշմարտութիւններուն մէկ ամփոփ ծանօթութիւնն է, ու զիտութիւնը՝ հաւատքով սովորածներուն հաստատ ապացութիւնն է: Փիլիսոփայութիւնը հաւատքի կը պատրաստէ, որի վրայ հիմնուած է զիտութիւնը»¹⁵: Մարդու բարձրագույն պահանջմունքները, այսպիսով, ընդունակ են բավարարել ոչ թե զիտությունը, այլ կրոնը: Ուստի և հնարավոր է պնդել, որ կրոնական փիլիսոփայության մեջ է զիսավորապես արտահայտվում փիլիսոփայության ճշմարիտ (աշխարհայացքային) էությունը:

Փիլիսոփայությունը, ըստ էության, ինքնազիտակցություն է, անձնավորության «դիրք-որոշումն» է աշխարհում և ձևավորվում է որպես «աշխարհ-հայացք»: Փիլիսոփայությունն իր խորքային էությամբ մարդակենտրոն է: Այն որոշակի պատմամշակութային սահմաններուն մարդու գոյության բացարձակ (հիեալական) իմաստի որոնման և սահմանման միջոց է: Պատմական հեռանկարում մարդը ճանաչում է իր պատմական բնույթը, ինչին հանգում է (ավելի ճիշտ՝ պետք է հանգի) մարդու ճանաչողական ողջ գործունեությունը: Որոշակի իմաստով կրոնը, հատկապես քրիստոնեական կրոնը, գովազես ինքնազիտակցություն է: Հենց ոնքլեքսիայի (ինքնազիտակցության) շնորհիկ է քրիստոնեությունը մշակել համամարդկային արժեքների ամբողջական մի համակարգ, որտեղ բարձրագույն արժեքը մարդն է՝ ազատ և ստեղծագործող անձնավորությունը: Հոգևոր այդ հայտնության իմաստավորման և գործնական իրականացման միջոցները գովազես պատմականորեն պայմանավորված են և նպատակ ունեն քրիստոնեական մշակույթի զարգացման տարրեր փուլերում իմաստավորելու մարդու կյանքը: Ելնելով շարադրվածից, կարելի է հաստատել, որ կրոնական փիլիսոփայության մեջ փիլիսոփայությունն ու կրոնը օրգանական միասնություն են կազմում իրենց բնույթի, էության, այնպես էլ նպատակային ուղղվածության առումով:

Կրոնական փիլիսոփայության զիսավոր բովանդակությունը մարդու գոյության խնդիրն է, իսկ մեր ժամանակի ճգնաժամը ჩենց զիտակցության, այսինքն՝ «մարդու ճգնաժամ» է: Մարդու էության և բնույթի, գրա կեցության նպատակի, աշխարհում գրա գոյության միջոցների և Աստծու հետ գրա փոխադարձ կապի վերաբերյալ հարցերը կազմում են տեսական այն միջուկը, որից էլ առաջանում է կրոնական

¹⁵ Զամունեան Հ., Ծառ առաջին ժամանակի մարդու կրօնական և մտարական բրուգեան վրայ: Կ. Պոլիս, 1843, էջ 1:

փիլիսոփայության ողջ խնդրակարգը, մինչեւ մարդու հոգևոր ինքնորոշումն աշխարհում հնարավոր է դառնում նշված հարցերին տրված պատասխանների շնորհիվ: Այդ գործընթացը մեծապես կապաստի սոցիալական զարգացման ընդհանուր ուղղվածությանը՝ մշտական ընդարձակմանը ձգտող կենտրոնախուս քաղաքակրթությունից դեպի կենտրոնաձիգ մշակույթը, ուղղված դեպի մարդու, նրա ինքնաճանաչումը, ինքնակատարելագործումը, ոգեշնչումը, ներդաշնականացումը: Այդ խնդիրները պետք է դիտվեն որպես սոցիալական կյանքի բարձրագույն խնդիրներ, քանզի դրանց մոռացության տպակությունը հետևանքով աղքատանում է մարդու և հասարակության հոգևոր կյանքը (ինչի վկաներն ենք այսօր մենք), ինչը հարցականի տակ է դում դրանց հետագա գոյության հնարավորությունն անզամ:

Կրոնական փիլիսոփայության նշանակալիությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ այն, ինչպես և ողջ քրիստոնեական մշակույթը, բացահայտում և հիմնավորում է մարդու (անձնավորության) ստեղծագործության և ազատության բացարձակ (տրանսցենդենտ) արժեքը: Մարդու կյանքում տրանսցենդենտ արժեքների որոշակի դերը ճանաչելով հանդերձ, կրոնական փիլիսոփայությունը, սակայն, «ուշադրությունը ըստում է այն բանի վրա, որ այդ արժեքներն իրականացվում են անհատի կողմից ունալ սոցիալական հարաբերությունների և կառուցների ոլորտում»¹⁶: Հոգևոր բովանդակություն ունեցող սոցիալական պրակտիկան ապահովում է մարդու էության երկու՝ տրանսցենդենտ և երկրային կողմերը, իսկ դրանով նաև՝ նրա կեցության լրիվությունը: Այդ խնդիրը սերտորեն կապված է կրոնական փիլիսոփայության առանձքային խնդիրներից մեկի՝ «Էությունը-պատշաճը» անտինոմիայի հետ: Ակասձ Անտիկ շրջանից, փիլիսոփայության մեջ գերիշխում էր գոյի իմացության միջոցով պատշաճի ընկալման միտումը: Փիլիսոփայության պատմության մեջ, սակայն, առկա էր նաև այլ մոտեցում պատշաճի իմացությունն է պայմանավորում գոյի ըմբռնումը (Սոլիրատ, Կանտ): Պլատոնի փիլիսոփայական համակարգի մեջ նշված անտինոմիան համարում է, քանզի գոյը և իդեալականը, հետևաբար գոյարձնությունն ու արժեաբանությունն այնտեղ նույնացվում են: Ծանաչել, թե ինչ է մարդը, նշանակում է սահմանել, թե ինչպիսին նա պետք է լինի: Պլատոնի այս կանխադրույթն իր ավարտականությունն է գտնում քրիստոնեական մշակույթի մեջ հետևյալ բանաձևի տեսքով՝ անձնավորությունը Աստծու կերպարն է մարդու մեջ: Կրոնական փիլիսոփայության ողջ բովանդակությունն ուղղված է պատմության մեջ այդ իդեալի իրականացման անհրաժեշտության և հնարավորության մեկնաբանմանը:

Հողվածի համատեքստում հարկ է շեշտադրել մեկ հանգամանք ևս: Արդի աշխարհում ավելի ու ավելի է մկանակի դառնում հետևյալ օրինաչափությունը. բազմաթիվ ազգերի և պետությունների գործունեության մեջ գերիշխանությունը տրվում է կրոնական աշխարհականացքին: Սոցիալ-քաղաքական գործընթացների

¹⁶ Коротков Н., Социальная проблема аспекта проблемы человека в религиозной философии. Клев, 1978, с. 121.

մեջ (զլոբալ, համաշխարհային, միջազգային, ներազգային, ներքաղաքական) կրոնական գիտակցության համապարփակ ներգրավվածության պատճառով սոցիալական գործընթացներն ու իդեալները իմաստավորվում և ձևակերպվում են «կրոնի լեզվով»: Պարզվում է, որ սոցիալական կյանքի արդիականացման և դրանով պայմանավորված՝ գիտակցության աշխարհականացման ճանապարհին գուր էին կրոնի հաղթահարման ուղղված ողջ ջանքերը: Պատճառն այլ է, որ հումանիտար աշխարհայեցողության զարգացող տկարացման, գիտելիքի մեծացող թաքնության և ամբողջական մտածողության ընդունակության կորատի պայմանաբարում ակնառու է դարձել հասարակության հոգևոր ամրակների՝ գաղափարների կամ իդեալների առաջացման անհնարինությունը: Մինչեղու կրոնական աշխարհայեցողությունն ընդունակ է մշակել և փոխարհողորդել բացարձակ (համամարդկային) արժեքներ, որոնք ենց իրենց բացարձակության պատճառով ընկալելի են որպես արտաժամանակային: Խսկ դա նշանակում է, որ կրոնական գաղափարների և իդեալների մեջ հնարավոր է բացահայտել ժամանակի կողմից պահանջված բովանդակություն: Կրոնական գիտակցության նշաված առանձնահատկությունը ցայտումորեն դրսնորվում է քրիստոնեական կրոնի և նրա վրա հիմնված՝ քրիստոնեական մշակույթի մեջ:

Սոցիալական կյանքի ունիվերսալականացումը գուգորդվում է հայրենամերժության, արմատների բացակայության զգացման լարումով, ինչը թուլացնում է ազգային մշակույթի հիմքերը, հարթաշափում ազգի բարոյական հնարանը հանդիսացող հոգևոր արժեքները: Այդ գործընթացը հնարավոր է կանխել կրոնական վերածննդի, այսինքն՝ ազգային աշխարհայացքի ձևավորման միջոցով: Վերջինս հատկապես կարևոր է Հայաստանի համար: Հին գաղափարախոսական նորմերի խորտակումից հետո հայ ազգի կենսագործութեալույսը անհրաժեշտ է ապահովել նախ և առաջ հոգևոր դաշտի լրիվությամբ: Աշխարհին տնօրինում է գաղափարը, ուստի և ազգերի ճակատագրերը մեծավ մասսամբ պայմանավորված են նրանց աշխարհայեցողության մեջ ամրագրված գաղափարներով ու իդեալներով: Առանձնահատուկ նշանակություն ունի նաև այն հանգամանքը, որ հայ ժողովրդի ազգային ոգու (ժամանակակից տերմինաբանությամբ՝ մենաթալիտետի) ձևավորման գործում մեծ կշիռ ունի Հայ Լուսավորչական կրոնը և Հայ Եկեղեցին: «Կրօնականին մէջ ազգային ոգիին ազդեցութեամբ կարելի է բացատրել մեծ մասսամբ Հայաստանաց Եկեղեցին իբրև քրիստոնեական ինքնայատուկ և անկախ դաւանանքի պահպանութեան համար թափած ճիզվ դարերու ընթացքին: Բոլոր դաւանանքներուն մէջ ամենամեծ չափով ազգային նկարագիր ունեցողը Հայաստանաց Եկեղեցին եղած է, միայն ու միայն յատուկ Եկեղեցի մը...¹⁷: Ազգային գաղափարը հիմքն ու երաշխիքն է մեր ազգի հոգևորի պահպանման,

¹⁷ Չորմիսեան Լ., Համապատեկ արևմտահայ մէկ դարու պատմութեան: Բեյրութ, 1974, էջ 208:

ինչին մեծապես նպաստում է ազգի կրոնական փորձը: Այդ փորձի մեջ է արտահայտվում հայ ազգի պատմական կեցության ունիվերսալ իմաստը, որի միջոցով էլ սահմանվում է ազգերի ընկերակցության մեջ նրա տեղն ու դերը: Ազգի հոգնոր ավանդությունների աշխարհն է ներշնչում մարդուն արմատավորվածության, հետևաբար՝ նաև ազատության և հայրենիքի հանդեպ պատասխանատվության զգացում, որը թույլ չի տա նրան ընկնել աղանդավորության վճասակար ազդեցության տակ կամ պարզապես լքել հայրենի հողը:

Կրոնական փիլիսոփայությունն աշխարհայացքի այնպիսի մի ձև է, որի մեջ օրգանապես զուգորդվում և որոշակի կենսական միասնություն են կազմում կրոնական և ազգային ըմբռնումները: Այդ մտքի ստուգության մասին են վկայում թեկուություն XIX դ. հայ կրոնական փիլիսոփայության ներկայացուցիչները (Հ. Տերոյենց, Հ. Չերքեզյան, Ստ. Մանդինյան, Գ. Աշոցյան, Գ. Ավագովսկի, Մ. Մարյան, Ա. Գուրգենյան, Պ. Էմմանուելյան, Է. Սիրունյան), որոնք ուղղակիորեն դիմել են կրոնական, ազգային, պատմամշակութային, մարդաբանական խնդիրներին՝ իրենց առջև ունենալով մեկ զիսավոր նպատակ՝ հիմնավորել հայ ազգի հոգնոր-բարոյական միասնության և անկախության գաղափարը: Հավանուեն XIX դ. հայ կրոնական փիլիսոփայությունը պետք է դիտել ոչ միայն որպես ակադեմիական հետաքրքրական առարկա: Այն կարող է նպատակը լինել հայ ժողովոյի կենսագործունեության արդի պայմանների համեմատ՝ որոշակի աշխարհայացքին դիրքորոշումների ձևակերպման համար:

